

לעילוי נשמת סבי
 ר' משה סודרי ז"ל
 שחנכני על ברכי המקרא

ירושלים - מתקופת ההתנחלות עד בית ראשון

א. מבוא: ירושלים בתורה

יותר ממה שנאמר על ירושלים בתורה בפשט, נאמר בדרך דרש.¹

את ירושלים בשמה המלא לא נמצא כלל בתורה אם כי היא מוזכרת בשמות אחרים. בסיומה של מלחמת המלכים (בראשית יד, יח) נאמר "ומלכיצדק² מלך שלם

תודה לכל מי שסייע לי בענין, בייחוד לר' נריה גוטל ולר' איתן שנדורפי.

1. חז"ל מקשרים ענינים מרכזיים בספר בראשית למקום המקדש וירושלים: על **בריאת העולם** אמרו חז"ל שהיא מציון [עפ"י תחילים נ"י "מציון מכלל יופי אלוחים חופיע" ואונקלוס שם: "ושרוי בריית עלמא מציון..."] ובגמרא (יומא נד:) "אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים ושתיה היתה נקראת, תנא שממנה הושתת העולם"]. על **בריאת האדם** "עפר מן האדמה" מובא בבראשית רבה (פרשה יד, ט) "רבי ברכיה... ממקום כפרתו נברא היכמא דאת אמר מזבח אדמה תעשה לי, אמר הקב"ה חרי אני בורא אותו ממקום כפרתו וחלואי ויעמוד. כמו כן יש בפרקי דר"א (לא) ומובא גם ברמב"ם בלשון זו (הלכות בית הבחירה ב.ב.): "ומסורת ביד הכל, שהמקום שבנת בו דוד ושלמה מזבח בגורן ארוונה הוא המקום שבנת בו אברהם המזבח ועקד עליו יצחק והוא המקום שבנת בו נח כשיצא מן התיבה והוא המזבח שהקריב עליו קין וחבל ובו הקריב אדם הראשון קרבן כשנברא ומשם נברא". ובבראשית (יב, ט) "ויסע אברם חלוך ונסוע הנגבה" נאמר בב"ר (סוף פרשה לט): "מחקה ומכווין וחולך כנגד ביתמ"ק", וכן כתב רש"י שם: "וכל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של אי"י והיא לצד ירושלים. ביעקב נאמר: "ויפגע במקום" (בראשית כח, יא) ותרגם יונתן: "וצלי באתר בית מקדשא", ובפרשת ויחי "בנימין זאב יטרף" - באחסנתיה יתבני בית מקדשא...". בדברי משה פר' ואתחנן (דברים ג, כח) "תחר הטוב" זו ירושלים "וחלבנון" זה בית המקדש, ובפרשת ראה (יב, ט) "אל המנוחה" זו שילה "ואל הנחלה" זו ירושלים. ובברכת בנימין "בין כתפיו שכ"ן" (דברים לג, יב) דרשו שזו השכינה שבחלק בנימין עי"ש באונקלוס.

2. חז"ל אומרים שמלכיצדק הוא שם בן נוח, וכן מופיע באונקלוס. השם מלכיצדק מזכיר את אדוני-צדק מלך ירושלים (יחושע י, א), נראה כי מסורת

הוציא להם ויין^א, שלם הוא שמה החלקי, הראשוני של ירושלים, וכן מופיע שם זה פעם נוספת בתהילים (עו, א) "ויהי בשלם סוכו ומעונתו בציון" (שלם = ציון). בעקדת יצחק מצטווה אברהם ללכת אל ארץ המוריה להעלות את בנו על אחד ההרים שבארץ המוריה הוא הר המוריה (בראשית כב, א) ומובא ברש"י שזו ירושלים, וכן בדה"ב (ג, א) "לכנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה". יש אומרים³ שארץ המוריה זו ארץ האמוריה דהיינו ארץ האמורי שהתרכזו בעיקר בהר יהודה⁴. בסוף העקדה נאמר "ויקרא אברהם שם המקום ה' יראה אשר יאמר היום בהר ה' יראה" (כב, ז). אברהם קורא למקום בלשון יראה ועפ"י זה מכוסס המדרש (מדרש תהילים מז, עו) שמאחר שמלכיצדק קרא לה שלם ואברהם יראה, רצה ה' לקיים דבר שניהם וקראה ירושלם (יראה=ירו בגימטריא).

בפרשת ראה (דברים יב"ט) מופיע פעמים רבות הביטוי: "המקום אשר יבחר ה'", אך לא מפורש מהו המקום. כמו כן בפרשת כי תבא (דברים כו, ט) נאמר: "ויבאנו אל המקום הזה" ורש"י שם כותב: "זה ביהמ"ק". הביטוי "המקום" כשהוא מודע מופיע גם בפרשת העקדה (בראשית כב, ג"ד): "המקום אשר אמר לו האלוקים... וירא את המקום מרחוק... ויבוא אל המקום... ויקרא אברהם שם המקום ההוא" וגם ביעקב (בראשית כח, יא) נאמר: "ויקח מאבני המקום".

בכל המקומות הנ"ל, מתוך הכתובים עצמם לא ניתן לדעת מהו המקום, ורק חז"ל הם שפירשוהו¹.

חיתח למלכי ירושלים לחיקרא צדק, וכן (ישעיה א, כו) "ואחרי כן יקרא לך עיר הצדק" ועוד (שם כא) "צדק ילין בחי", ועיין רמב"ן (בראשית יד, יח) ועיין "דעת מקרא" ובהערותיו שם על יהושע (יא, א).
רשב"ם (בראשית כב, ב).

עיין חקדמת ר' יחודה קיל לספר יהושע, "דעת מקרא" עמ' 23.
על משמעות השם מוריה ראה בראשית רבה (פרשת נח): ר' חייא רבה ור' יטאי... למקום שתוראה יוצאה לעולם (ירח)... למקום שיראה יוצאת לעולם (י.ר.א)... למקום ראוי כנגד בית המקדש של מעלה (ראה)... למקום שחית מראה לך (ראה)... לאתר מרותא דעלמא (מרות)... רבנן אמרי למקום שתקטורת קרבח - אלך לי אל הר המור (וכן תובא באונקלוס לארע פולחנא, ועיין רש"י שם). ועוד שם: "אמר לו, ריבון העולמים וכי כשר אני לחקריבו?! כהן אני?! שם כהן גדול יבא ויקבלו ממני, אמר לו הקב"ה כשתגיע למקום אני מקדשך ועושה אותך כהן, מהו הר המורית? תמורתו של שם" (מור) ובפרקי דרבי אליעזר (לא, י) "באצבע הראה הקב"ה לאברהם" (ראה).

השלטון בירושלים בתקופת נוח והאבות

רש"י כותב (בראשית יב, ח): "שבחלקו של שם נפלה כשחילק נוח את הארץ לבניו שנאמר ומלכיצדק מלך שלם", וכפי שחילק נוח כך היה ולכן מלכיצדק שהוא שם מולך בירושלים. אולם בימי אברהם מתחיל הכנעני לכבוש את הארץ מידי שם וה' מבטיח לאברהם להתזירה לבניו באומרו "לזרעך אתן...". (ענין רש"י על י"חכנעני או בארץ בראשית יב, ח).

הרמב"ן כותב (בראשית יד, יח) שהארץ היתה בשלטון כנעני כבר מימי נוח, והוא מסתמך על הפסוק בבראשית (י, יט): "ויהי גבול הכנעני מצידון... עד עזה... עד לשע", ממנו משמע שא"י בגבול הכנעני, ואילו "גבול בני שם במזרח ממישא רחוק מא"י" ובפועל ישבו בא"י כנענים "עד אשר ינחיל אותה ה' לזרע אוהבו"; לפי זה מה עושה מלכיצדק, שהוא שם בן נוח, בירושלים? "הלך מארצו לירושלים לעבוד שם את ה' והיה להם לכהן עליון כי הוא אחי אביהם הנכבד (שם אחי חם אבי כנען) כי ירושלים מגבול הכנעני היא מעולם".

הסתרת ירושלים בתורה

כאמור, ירושלים אינה מוזכרת בפשט המקראות בתורה, והדבר כמובן מתמיה. להלן מדברי מפרשים העוסקים בשאלה זו:

א. הרמב"ם (מורה נבוכים ג, מה) כותב שלש סיבות: ואין ספק אצלי ג"כ שהמקום אשר ייחדו אברהם בנבואה היה ידוע אצל משה רבנו ואצל רבים שאברהם ציווה אותם שיהיה בית עבודה כמו שבאר המתרגם, אמר ופלה וצלי תמן אברהם באתרא ההוא ואמר מן קדם ה' הכא יהיו פלחין דריא וכי, ואשר לא התבאר בתורה ולא נזכר בפרט אבל רמו אליו ואמר אל המקום אשר יבחר ה' יש בו אצלי ג' חכמות א. האחת מהן שלא יחזיקו בו האומות וילחמו עליו מלחמה תזקה כשידעו שזה המקום מן הארץ הוא תכלית התורה. ב. והשנית שלא יפסידוהו מי שהוא כבר בידם עתה וישחיתוהו בכל יכלתם. ג. והשלישית היא החזקה שבהם שלא יבקש כל שבט היותו בנחלתו ולמשול בו והיה נופל עליו מן המחלוקת והקטטה כמו שנפל בבקשת הכהונה ולזה באה המצוה שלא יבנה בית הבחירה אלא אחר הקמת מלך שיצווה לבנותו ותסתלק המחלוקת כמו שבארנו בספר שופטים.

ב. רבנו בחיי (דברים יב, ה): "כי אם אל המקום אשר יבחר ה' אלוקיכם בו מכל שבטיכם... לשכנו תדרשו ובאת שמה" - המקום הזה הר המוריה הוא והיה נודע ומפורסם באומות כי ידעו מעלתו בקבלה, אין צריך לומר ישראל במדבר שהיו יודעין זה מן האבות בהיות שם עקדת יצחק, ומה שסתם הכתוב המקום הזה ולא אמר בפירוש שהוא הר המוריה... (רבנו בחיי מביא כאן את הסיבות שמונה הרמב"ם לעיל וממשיך) לכך העלים וסתם הכתוב המקום הזה ולא פרסמו ואין צ"ל האומות כי אפילו ישראל לא ידעוהו, כי אעפ"י שידעו הכל מעלתו של הר המוריה לא היו יודעין כי הוא המקום אשר יבחר ה'". רבנו בחיי מבחין בין ידיעת מעלת המקום ובין אי ידיעת המקום כמקום אשר יבחר ה'.

הרמב"ן כותב (בראשית יד, יח): כי מאז ידעו הגויים כי המקום ההוא מבחר המקום באמצע היישוב או שידעו מעלתו בקבלה שהוא מכוון כנגד ביהמ"ק של מעלה ששם שכינתו של הקב"ה שנקרא צדק. לכאורה הרמב"ן מדבר על ידיעת מעלת המקום ולא את בחירת ה' בו שכן מזכיר "שידעו מעלתו" כרבנו בחיי⁵.

ג. "כלי יקר" כותב (דברים יב, ד-ה): וקרוב לשמוע שלכך לא גילוהו שלא יגהגו בזיון בשילה ונוב וגבעון כשידעו בכירור שלא זו הנתלה והמנוחה.

ד. "חזקוני" כותב שהכתוב אמר "המקום" ולא פירט, כי השכינה שרתה בכמה מקומות ולא רצה לפרטם כי חייב אדם לשנות לתלמידו דרך קצרה⁶.

בסיכומו של דבר עולה, שירושלים אינה מקבלת ביטוי רב בתורה, מתמת הסיבות שהובאו לעיל, והיא תוזכר יותר בספרים יהושע ושופטים וגם שם רק כעיר רגילה, ללא משמעות מיוחדת. רק בימי דוד ושלמה תקבל ירושלים את מלוא משמעותה.

ב. כיבוש הארץ

נסכם בקצרה את תהליך כיבוש הארץ בכלל ומתוך כך את גורלה של ירושלים בתקופה זו בפרט. באופן כללי ניתן לומר שבנ"י התנחלו ברובו של

5. אולם יתכן שהרמב"ן מתכוון לידיעת המקום כמקום הנבחר שכן אומר שידעו "שהוא מכוון כנגד ביהמ"ם של מעלה".

6. לפי "חזקוני" באמת אין מגמת של הסתרה בתורה.

השטח אשר צוו להוריש ובייחוד ההר. אין הכוונה לגבולות הרחבים לעתיד לבא (שנאמרו בדרך הבטחה כיעד סופי) "מהמדבר והלבנון... ועד הנהר הגדול נהר פרת כל ארץ החיתים" (יהושע א, ד) אלא לתחומי הארץ שהוטל על יהושע לכבוש ולחלק "מבעל גד בבקעת הלבנון ועד ההר החלק העולה שעירה" (יב, ז) וכן "מן השיחור אשר על פני מצרים... והארץ הגבלי" שבסוריה המרכזית (יג, ג-ה). ארץ החוף והעמקים נשארה ברובה ביד נוכרים ולא נתחלקה אלא להלכה. כמו כן נשארו אוכלוסים נוכריים רבים בצפון הארץ. גם בשאר חלקי הארץ נשארו מובלעות נוכריות, בייחוד ערי המבצר הכנעניות ליד חיבורי הדרים, כגון הקו החשוב: מגידו תענך יבלעם בית שאן, ובדרום: איילון גזר ירושלים, ורק כש"חוק ישראל" שמום למס או הורישום בסופו של דבר.⁷

באופן כללי, יהושע מכה את יריחו שהיא "מפתח א"י", לאתר מכן מעמיק למרכז הארץ ומכה את העי ובכך מבתר את הארץ לשני חלקים: צפון ודרום. תחילה מתקבצים נגדו כל המלכים צפון ודרום גם יחד אולם לאתר השלמת גבעון מתקבצים בפועל להלחם מלכי הדרום ברשות אדוני צדק מלך ירושלים, ויהושע מכה אותם, ולאחר מכן מתפנה ללחום במלכי הצפון שהתקבצו עליו.⁸

ביהושע פרק י' פס' א' נאמר: "ויהי כשמוע אדוני צדק מלך ירושלים", זו הפעם הראשונה בה מופיע השם ירושלים.⁹

ממלכת ירושלים גובלת עם ערי הגבעונים מצפון (גבעון ובארות) וממערב (הכפירה וקרית יערים) וממזרח עם ישראל שבגלגל; נמצא שהיתה ממלכת ירושלים מוקפת ע"י ישראל ובעלי בריתם הגבעונים משלושה עברים. אשר על כן נוכל להבין מדוע נתעורר אדוני-צדק יותר מכולם להלחם עם גבעון. ברית

7. מתוך דברי פרופ' אליצור בהקדמתו ליהושע, עיין שם (הוצאת מוסח"ק - ישן).
8. יש אפשרות לתבין את תפסוק המדבר בהתקבצות כל המלכים צפון ודרום (ט, א) ככלל המדבר באופן כללי על תגובת מלכי תארץ, ולאחריו פירוט: מלכי תדרום (י, א) ומלכי הצפון (יא, א).
9. ירושלים, כידוע, היא קרי וכתוב, נקראת ירושלים ונכתבת ירושלים. בחמישה מקומות בתנ"ך נכתבה כקריאתה ירושלים (ירמיה כו, ית. אסתר ב, ו. דה"א ג, ה. דה"ב כה, א. דה"ב לב, ט). בכתבי הארמית כעזרא ודניאל מופיע ירושלים שמה הארמי של ירושלים. השם מוזכר בתעודות חיצוניות מתקופת האבות וימי השעבוד במצריים כגון במכתבי תל-אל-עמרנה שזמנם ימי השעבוד במצריים ושם כתוב ארשלים. ור' מאמרו של הרב נ. גוטל: "ירושלים: אופני הגייה וכתובה", ב"סיני" ספר יובל תמאת.

מלכי הדרום נחלה תבוסה לפני יהושוע. משם התפנה יהושע למלחמה במלכי הצפון שחברו עליו.

בפרק יב' (פס' י') מופיע "מלך ירושלים" ברשימת שלושים ואחד המלכים שהיכה יהושע, ואולם כפי שניזכרת רק המלך נהרג אך העיר לא נכבשה, ובמסע ביבוש הערים שערך יהושע אחר מלחמת הדרום לא מופיעה ירושלים.

ג. מעמדה של ירושלים בתקופת ההתנחלות*

מה עולה בגורלה של ירושלים כשהתחלקה הארץ? האם היא התחלקה לשבטים (יהודה או בנימין או שניהם), או שמא נשארה עיר על-שבטית, כלל ישראלית מעל לכל חלוקה? האם זו "בירת ישראל" או עיר ככל ערי ישראל?

להלן פסוקי ההתנחלות ביהושע ושופטים העוסקים בכך:

(א) יהושע (טו, ט): בגבול הצפוני של נחלת יהודה נאמר: "ועלה הגבול גיא בן הינום אל כתף היבوسی מנגב היא ירושלים ועלה הגבול אל ראש החר אשר על פני גיא בן הינום ימה אשר בקצה עמק רפאים צפונה".

(ב) יהושע (טו, סג): "ואת היבوسی יושבי ירושלים לא יכלו (יוכלו כתיב) בני יהודה להורישם וישב היבوسی את בני יהודה בירושלים עד היום הזה".

(ג) יהושע (יח, טז): בגבול נחלת בנימין נאמר: "וירד הגבול... וירד גי הינום אל כתף היבوسی נגבה וירד עין רוגל".

(ד) יהושע (יח, כח): ברשימת ערי בנימין נאמר: "וצלע האלף והיבوسی היא ירושלים".

(ה) שופטים (א, ט): "וילחמו בני יהודה בירושלים וילכדו אותה ויכוה לפי חרב ואת העיר שלחו באש".

(ו) שופטים (א, כא): "ואת היבوسی יושב ירושלים לא הורישו בני בנימין וישב היבوسی את בני בנימין בירושלים עד היום הזה".

* לחן אין אלא תמצית דברים בלבד כיון שכבר כתב על זה ר' איתן שנדורפי במאמרו "האם ירושלים התחלקה לשבטים?" (ניצני ארץ י" עמ' 195) ובאר את חסוגיא בתרחבה עם כל השיטות באר חיטב.

מקריאה פשוטה של הפסוקים עולה שירושלים לא נשארה מתוך לחלוקה אלא התחלקה לשבטים. לכאורה ישנה סתירה שכן חלק מהפסוקים מורים שהעיר ליהודה וחלקם מורים שהיא לבנימין, ומסתבר¹⁰ שנתחלקה הן ליהודה והן

10. וכ"כ רש"י ביהושע (יח, יד) "לפיכך היה לשני השבטים חלק ביה, וכ"כ אברבנאל וכ"כ רד"ק (יח, כח) ועוד, ולמעשה זו ברייתא מפורשת באבות דרבי נתן (לה, ג - ומופיעה בשינויים קלים ביומא יב ומגילה כו): "כתוב אחד אומר באחד שבטיך (דברים יב) וכתוב אחד אומר מכל שבטיכם... מה היה בחלקו של יהודה חר תבית וחלשכות והעזרות, מה היה בחלקו של בנימין החיכל והאולם ובית קודשי הקדשים וכראש תור היה יוצא ונכנס והיה חוזר לאחוריו ועליו מזבח בנוי" (נגבול עצמו נדון בחמשך בפרק ה'). אם כן הברייתא מחלקת באופן מפורש ומפורט חלק ליהודה וחלק לבנימין. למעשה לשון הברייתא בעייתית, שכן מצד אחד כותבת "באחד שבטיך זה שבט יהודה ובנימין, מכל שבטיכם זו ירושלים שכל ישראל שותפין בה" משמע שלא התחלקה ירושלים וכיצד ממשיכה הברייתא לפרט מה בחלק יהודה ומה בבנימין? לכאורה זו סתירה. אולם יתכן לתרץ שהברייתא מקדימה את ענין חשופות בעיר כשיטת חכמים שחלכה כמותם אח"כ מפרטת את החלוקה כר"י שאין חלכה כמותו. עוד ניתן לתרץ שהברייתא כולה כחכמים שישראל שותפים בעיר אך מודעת לפסוקים מיהושע שמעידים על חלוקה ולכן מיד מפרטת את החלוקה הראשונית ומה שאמרה שותפים זה בשלב הסופי בימי דוד שפקעה החלוקה (וכפי שתמצו האחרונים). ברם, בתבנת שיטתו של רש"י קיימת מבוכה מסויימת שכן רש"י ביהושע (טו, ח) בחסבירו את תיאור גבולו הצפוני של יהודה כותב את המשתמע מחפסוק, שירושלים לבנימין, וכותב רש"י: "נמצאת ירושלים חוץ מן החוט ואינה בגבול יהודה אלא בגבול בנימין שהוא בצפונה של יהודה". מאידך, בפרק יח (יד) מסכם רש"י את מקומו של בנימין בכלל ביחס ליהודה ואפרים: "...נמצא רוחב גבול בנימין נוטל כל רוחב הארץ שבין יהודה לאפרים, גבול דרומי שלו עם גבול צפונית של יהודה ושם (בגבול) חיתה ירושלים כמו שאמור למטה בענין (למטה - פי"ח פסוק אחרון "והיבוסה היא ירושלים" במנין ערי בנימין) לפיכך היה לשני השבטים חלק בה", בפטות רש"י סותר את עצמו! אכן לאמיתו של דבר הסתירה אינה מתחילה ברש"י, רש"י עוקב אחר הפסוקים עצמם שחס לכאורה סותרים כפי שכבר צייננו, יש מהם המורים שלבנימין שייכת העיר ויש מהם המורים שליהודה. ויתכן שהיא גופא הסתכלותו של רש"י שכן בפרק טו (ח) מפרש רש"י כפרשן מקומי את הפסוק, שמשמע שחעיר לבנימין, וכך יאמר גם המתבונן בפסוק, אולם בפרק יח' בחוזרו לאותה נקודת גבול, כותב שם רש"י בתמצית את מסקנתו הנובעת מראיית סך כל הפסוקים ואומר (כמופיע בחז"ל) שלשניתם חלק בה. כך גם אמר לי חרב אלחטן בן נון שנראה לו לחסביר ברש"י. נשים לב שרש"י אומר את מסקנתו דוקא בפסוק המקביל בפרק י"ח שעליו אמר בפרק ט"ו

שחעיר לבנימין, ורש"י אינו מביא במפורש את הסתירה שבפסוקים ואז אומר "לפיכך" אלא מדבר על נושא אחר, שבנימין גובל באפרים בצפון וביהודה בדרום ושם חיתה ירושלים... לפיכך היה לשניהם חלק בה, ולכאורה לא כ"כ ברור למה ננקט "לפיכך" ומה חקשרו (גם הרי יעקב מדן אמר לי שחקשר לא כ"כ ברור)? אולם נראה שהחקשר הוא מצד מה שבא רש"י להראות שבנימין גובל עם יהודה בדרומו ובנקודה מסויימת בגבול נמצאת ירושלים ולפיכך מובן למה לשניהם חלק בה, שאילו חיתה ירושלים במרכז בנימין ולא בגבול לא היה ברור איך לשניהם חלק בה הרי הגבול לא עובר שם. סו"ס רש"י לא מביא מסקנתו זו במפורש בחקשר לסתירה בפסוקים אלא בחקשר חז"ל ובכ"ז אין זה מעכב לחסביר מה שהסברנו בדבר הסתירה.

למעשה ענין זה מורכב וננסה לגעת בחלקו. מתוך ששת הפסוקים שחובאו בראש הפרק בנוגע לירושלים, ארבעה מהם מצדדים שירושלים לבנימין. עיין שם יהושע (טו, ח) (יה, טז) (יה, כח) שופטים (א, כא) ושניים מהם מצדדים שירושלים ליהודה, יהושע (טו, טז). שופטים (א, ח), וחלומד את פשטי הכתובים בלבד נוטה לטובת בנימין ולא רק משום שאצלו יש יותר פסוקים אלא שהפסוקים הברורים יותר והמכריעים - אצלו (תאורי הגבול פעמיים, ומנין העיר כעיר בנחלת בנימין מה שלא מנאה ביהודה). ואכן יש מתמפרשים שחסבירו באופן הזה שכעיקרון זו עיר לבנימין ומוסיפים שגם ליהודה חלק בה אך רובה לבנימין. כך למשל מצודת דוד (שופטים א, כא) "כי ירושלים חיתה מנחלתם (של בנימין) ולבד רצועה אחת היה לו ליהודה בה" (וברצועה זו עוד נדון בפרק ה) וכן כתב "שיח יצחק" עמ"ס יומא יב. וזה יכול לענות על השאלה מדוע ניתן דושנה של יריחו רק לבנימין ולא ליהודה ובנימין "כי מכיוון שעיקר המקדש זה החיכל והוא נפל לבנימין לכן בנימין קיבל כדי שיתרצה" (שיח יצחק שם, ובענין דושנה של יריחו עיין בנצ"ב ספרי במדבר פסקא כג). הגר"א כותב "פירוש שגיא בן הינוס היה מנגב ליבוסה שהיא ירושלים כמו שחושב בין ערי בנימין יבוס תוא ירושלים ונקראת ציון... גם הגר"א מסביר שכעיקרון העיר לבנימין, ונוכל לחסבירו כמצודות, כי לא סביר שחולק על חז"ל שרצועה יוצאת מיהודה ונכנסת לבנימין; הגר"א רק מסביר פה את פשטי המקראות. אם כן ברור שחלוקתה לשני חשבטים מבוססת על חז"ל (כמו הברייתא באבות דרבי נתן ומדרש תדשא) המבססים דבריהם על המקראות.

אמר לי הרב יעקב מדן, שתפסוקים יתיו יותר קלים לתבנה אם נזכור את העיקרון שתאורי הגבולות וחלוקת הערים שבכל ספר יהושע אינם חופפים, וכמו שמצאנו ערים לאפרים בתוך מנשה (יהושע טז, ט. וכן יז, ט) שתגבול הוא מנשה אך הערים שייכות לאפרים, גם בירושלים נוכל לומר שכשחכתוב מתאר את הגבולות (יהושע טו, ח. יה, טז) אז נמצאת ירושלים בתחומי בנימין, אולם כשהוא מדבר בעיר עצמה ידבר על זה שבנימין לא חורישות ויהודה ג"כ לא חורישות אך נלחמו עליה בספר שופטים (א, ח) כי לשניהם חלק בעיר כעיר. אולם פה יקשה שבמנין הערים מונה אותה לבנימין (יה, כח)

לבנימין. במסכת יומא¹¹ מופיעה מחלוקת בין חכמים לרבי יהודה אם התחלקה ירושלים לשבטים, ופסק הרמב"ם¹² כחכמים שלא התחלקה ירושלים. אולם קשה על חכמים ממקראות מפורשים המדברים בחלוקה שבטית? על כך מתרצים האחרונים¹³ שדברי חכמים שלא התחלקה מתייחסים לימי דוד אולם בתקופת ההתנחלות אכן התחלקה ובימי דוד פקעה¹⁴ חלוקה זו מהשבטים, או שהפקירו חלקם לכלל ישראל. כמו"כ תרצו שבתקופת ההתנחלות לא התחלקה העיר לקנין

ובמנין ערי יהודה אינו מזכיר אותה! (אלא בתקשר שלא יכלו להורישת)! נוכל אולי לחציע את דברי המצודת דוד שאין פה חלוקה שוות, ועקרונית העיר לבנימין, רק רצועה נפקא. אי שוויון זה בחלוקה אפשר שהוא כמותי וודאי שהוא גם איכותי, שכן מקום השכינה לבנימין "בין כתפיו שכי" וחמקסימום שיש ליהודה שם זה "מחוקק מבין רגליו" חסמדרין שבלשכת הגזית. פרופי יהודה אליצור רואה פה שלוש נקודות מבט:

א. פשטי המקראות שמחס משמע יותר שירושלים היא בנחלת בנימין. ב. המקורות בחז"ל (שהם לדבריו יותר אגדיים) שגם לבנימין גם ליהודה חלק בעיר. ג. האפשרות שלא נתחלקה ירושלים כלל וזה חית, לדעתו, בבית שני, וחדבר התבטא בחלכות שונות.

שיטה זו של רש"י שלשניהם חלק בה תואמת את דבריו בפרשת ויצא (בראשית כח, יז)

שם מסביר רש"י איפה עמד סולם יעקב (משם המדרש): "אי"ר אלעזר בשם ר"י בן זמרה הסולם הזה עומד בבאר שבע ואמצע שיפועו מגיע כנגד ביחמ"ק, שבאר שבע עומד בדרומה של יהודה וירושלים בצפונה בנבול שבין יהודה ובנימין". ואין להקשות מרש"י בפרשת וירא (בראשית יב, ט): "ויסע אברם הלך ונסוע תנגב"י אומר רש"י: "יוכל מסעיו חנגבה ללכת לדרומה של אי"י וחיא לצד ירושלים שהיא בחלקו של יהודה שנטלו בדרומה של אי"י, לחר המוריה שהיא נחלתו" ומקור דבריו במדרש רבה (סי"פ ל"ט) "מחקה וחולך ומכוין כנגד ביחמ"ק", אין זה קושי, שלא זה המקום לדקדק איפה ירושלים, בנחלת איזה שבט. את זה כבר תמצא בספר יחושע ולא לכך בא כאן רש"י, מטרתו למסור לנו באופן כללי את מגמת אברם שהיא דרומה. ואין "לתפוס את רש"י במילים", שכן כשתכנס לסוגיא זו שעיקרה ביהושע תווכח שגם לבנימין חלק בת וגם ליהודה ורש"י לא יסתור בבראשית פסוקים מפורשים בספר יחושע (כמו יח, כח וכנ"ל).

11. דף יב ע"א ומגילה כו ע"א.
12. חלכות בית תבחירה (ז, יד) עיי"ש תחשלות של הלכה זו.
13. "שיח יצחק" על יומא יב. ועמק הנצ"ב לספרי בחעלותך דף רנח.
14. וכן רואים בדה"א (ט, א-לד) שדוד מושיב בירושלים משבטים שונים בישראל "ובירושלים ישבו מן בני יהודה ומן בני בנימין ומן בני אפרים ומנשה... ומן הכהנים... ומן תלוויים... ראשים אלה ישבו בירושלים".

גוף ממש אלא לקנין פירות¹⁵. אולם יש ראשונים¹⁶ המסבירים דעת חכמים שלא התחלקה פירושו לא התחלקה ממש ולא נפלה בגורל, וכיצד תתורץ שיטה זו מול הפסוקים? כאן יתורץ עפ"י הגמרא בערכין¹⁷ האומרת "תרי ירושלים הו" כלומר יש ירושלים אחת שודאי נתחלקה ונתנה לבנימין ככתוב בפסוקים אולם על ירושלים השניה ישנה מחלוקת: ר' יהודה טוען שהיא ליהודה ועל כן כבש אותה, אולם חכמים סוברים שחלק זה הוא כלל ישראלי ומה שיהודה כובש - אין זה בשבילו אלא בשביל כלל ישראל. על כל פנים אין לירושלים בתקופת ההתנחלות מעמד של "עיר בירה" אלא עיר סתמית ורק בימי דוד ושלמה תתגלה כעיר המלכות ועיר המקדש (עי' פרק ז-ח).

ד. מדוע "לא יכלו" להוריש את היבוסים יושבי ירושלים?

ממה שנאמר לעיל¹⁸ יוצא שהן על יהודה והן על בנימין מוטלת משימת הורשת העיר, כל אחד חלקו, כמו שכל שבט צריך להוריש נחלתו. הפסוקים לעומת זאת מדברים על אי ביצוע משימה זו (או אי יכולת ביצועה) "לא יכלו בני יהודה להוריש" (טו, סג) "לא הורישו בני בנימין" (שופטים א, כא) - ובאמת למה?

בפרקי דר"א פרק לו נאמר כך: "רבי יהודה אומר ג' אבות כרתו ברית עם עמי הארץ... ורץ (אברהם) להביא בן בקר וברח לפניו בן הבקר ונכנס למערת המכפלה... לפיכך חמד (אברהם) את מערת המכפלה לאחוזת קבר, אמר לבני יבוס לקנות מהם... בשטר עולם לאחוזת קבר... ולא קבלו האנשים התחיל כורע ומשתחוה אליהם... אמרו לו אנו יודעים שהקב"ה עתיד ליתן לך ולזרעך את כל הארצות האל, כרות עימנו שבועה שאין בני יורשים את עיר יבוס כי אם ברצונם של בני יבוס ואחר קנה את מערת המכפלה... וכשבאו ישראל לארץ רצו לכנוס בעיר יבוס ולא היו יכולין מפני אותו ברית שבועת אברהם שנאמר: "זאת היבוסים... לא יכלו בני יהודה להורישם"¹⁹.

15. ספר "עיר חקודש וחמקדש" לרב י.מ. טוקוצינסקי זצ"ל ח"ג פ"י סעיף א'.

ותירוץ זה טוב גם לשיטת הראשונים דלקמן.

16. רש"י מגילת כו' ע"א ד"ה ואין. תוס' ב"ק פ"ב ע"ב ד"ה ואין. וכן רשב"א שם במגילת.

17. דף ל"ב ע"ב.

18. מלבד התירוץ בדעת הראשונים הנ"ל בשיטת חכמים על כיבושו של יהודה בחלק ששייך לכלל ישראל.

19. למעשה יש לברר למי בדיוק נשבע אברהם. המדרש מדבר על מערת המכפלה,

שבועה זו רמוזה בפסוקים, כדברי רד"ק ביהושע (טו, סג) שקוראים "לא יָקְלוּ" בני יהודה להורישם אך בכתוב מופיע "לא יִקְלוּ", לאמור, גם בעתיד לא יוכלו (מתמת השבועה) להוריש עד שיבוא דוד המלך.

אכן אם נחזור לבחון את פסוקי ההתנחלות נמצא בספר שופטים (א, ח) שבני יהודה נלחמים בירושלים. לאור האמור עולה מיד השאלה, האם בני יהודה עוברים בזאת על השבועה? דיוקם של מקראות מעלה כי אינם עוברים. בני יהודה נלחמים בירושלים העיר אולם את היבוס יושב ירושלים, שזו המצודה הוצרה שבעיר - אותה לא הורישו מחמת השבועה. וכן הם דברי רש"י (יהושע טו, סג) "ויבוס זה לא ע"ש האומה היה אלא מגדל דוד שהיה בירושלים ושמם יבוס ובני אותו מחוז מפלשתים היו וכשכבשו בני יהודה את ירושלים לא הורישו את בני אותו מחוז". (כפי שרואים רש"י גם מסביר איך השבועה קשורה ליבוס בעוד שאבימלך היה פלשתי, שהיבוס הוא סה"כ שם בעלמא ובני המחוז פלשתים צאצאי אבימלך).

באשר לבנימין נאמר: "ואת היבוס יושב ירושלים לא הורשו בני בנימין" (שופטים א, כא) גם פה הסיבה היא השבועה וכן מביא רש"י²⁰. אך כאן יקשה שהרי פרק א' בשופטים הוא למעשה פרק תוכחה על אי השלמת הכיבוש, ואכן ההמשך שבפרק ב' הינו תוכחה המלאך ב"בוכים" עדי כדי הגדרת חולשה זו ככריתת ברית עם יושב הארץ (עיין שופטים ב, ב שהנחת מובלעות מכונה בפסוק כריתת ברית) וא"כ מה שייך בנימין לכאן, הלא הוא מנוע מהורשת היבוס מחמת השבועה הנ"ל?

אם כן מדובר בשבועה לבני חת, מאידך הוא מציין את בני יבוס, ומצד שלישי ישנם מקורות המביאים את פרשת שבועת אברהם לאבימלך (בסוטה י. מופיע "הוחלה שבועתו של אבימלך" וכמו"כ רד"ק ורש"י עפ"י הספרי: "מחמת השבועה שנשבע אברהם לאבימלך") נכון הוא שרש"י מתרץ את חבעיה אם זה יבוס או פלישתים ואומר ש"יבוס" אין הכוונה לאומה אלא למגדל והאומה אכן פלשתית (וכן כתב הרד"ק), אולם עדיין קיימת בעיה במדרש עצמו אם זה יבוס או חיתי וסוגיא זו צריכה עיון כשלעצמה.

20. האם גם פה (באי כיבושו של בנימין) מדובר במצודתו מדברי מלבי"ם (שופטים א, ח) משמע שכן. לקמן דברי מלבי"ם בסיכום שיטתו: "וילחמו" (שופטים א, ח) "כבר נזכר בספר יהושע (טו, סג) ואת היבוס יושב ירושלים לא יכלו בני יהודה להורישם וישב היבוס את בני יהודה בירושלים עד היום הזה" מבואר שכבר נלחמו בירושלים ולא כבשו. ולקמן (פס' כא') אמר ואת היבוס יושב ירושלים לא הורישו בני בנימין וישב היבוס את בני בנימין

אולם אפשר לתרץ שפרק זה מטרתו גם לסכם עובדתית אלו מקומות עדיין לא נכבשו וזה נוגע לבנימין, שלא כבש גם אם איננו אשם בכך, לכן לא ניסה המקרא להצדיק אותם באומרו שלא יכלו להוריש אלא לציין עובדתית מי לא הוריש ומה לא הוריש, כך שנדע שלא הכל הסתיים בספר יהושע.

משך השבועה

לכאורה השבועה בתוקפה עד ימי דוד שכבש את היבוס, ועד אז כנראה היה נכד אבימלך קיים (אם תשקור לי ולניני ולנכדי). אך מאחר ומדובר בפרק זמן ממושך, כ-900 שנה, וקשה להבין איך חי נכד אבימלך זמן רב כ"כ - באמת אין הכרח לומר שנכדו היה קיים עד ימי דוד, ויתכן שמת עוד קודם לכן הרבה, ולא נכבשה העיר מסיבות אחרות עד ימי דוד וכמו שאומר הרד"ק (ש"ב ה, ו): "שהיתה קבלה בידם כי ציון ראש ממלכת ישראל ולא ילכוד אותה אלא מי שיהיה מלך על כל ישראל, ועד היום (ימי דוד) לא נתקיימה מלכות בישראל כי שאול לא קמה ממלכתו". כן יתכן שלא היתה שעת כושר לכבשה עד ימי דוד.

אכן הגמ' (סוטה י.) אומרת על שמשון "והוא יחל להושיע את ישראל א"ד חמא ב"ר חנינא הוחל שבועתו של אבימלך דכתיב אם תשקור לי ולניני ולנכדיי, ורש"י שם אומר: "בטלה, לשון לא יחל דברו לפי שהם עברו על השבועה תחילה". אם כך יתכן שהשבועה פגה בימי שמשון, היינו עוד טרם כיבוש דוד. בכל אופן "וישב היבוס... עד היום הזה" הכתוב ביהושע (טו, סג) מתארך יותר מימי יהושע, עד ליום שלכדה יהודה (שופטים א, ח מדבר על לכידת העיר אך לא

בירושלים עד תיום הזה. ולדעתי אחרי כי אדוני צדק מלך ירושלים היה הראשון מן חמישה המלכים שהתקבצו על גבעון ושם נפל (יהושע י), בודאי חשבו מחשבות ללכוד את עירו כמו שלכדו אז ערי החמישה מלכים, וחלכו במצוא ידם לחלחם. וחית הלוחם יהודה, כי ירושלים היתה בחלקו של בנימין ורצועה בתוכו היתה ליהודה (כנ"ל טו) וישב בקרב יהודה עד תיום הזה ר"ל עד סוף חיי יהושע שכתב ספרו ואחרי מות יהושע התעוררו מלחמות ביניהם ובין יושבי העיר וילכדו אותה ושרפו העיר לענוש על שמרדו ולחמו בם. ועכ"ז הגם שכבשו העיר לא כבשו את המצודה שנקרא אח"כ בשם מצודת ציון שלא נלכדה עד ימי דוד ושם ישב ג"כ יבוס כמו שכתוב (ש"ב ח' ז-ח). ויהודה לא לחמו שם כי אינו מחלקם, ובנימין לא התחילו לחלחם שם כלל, ועז"א לא הורישו בני בנימין ר"ל לא לחמו כלל, ושם ישב את בני בנימין עד תיום הזה".

המצודה - מגדל דוד, והפסוק בשופטים המדבר בבני בנימין שלא הורישוה "וישב היבוסי... עד היום הזה" מתקיים למעשה עד ימי דוד²¹ (ולא רק עד ימי שמואל הכותב).

ה. בירורי איזור הגבול

עד כאן הסבר הדברים בצד התאורת־עקרוני. לצד זה יש צורך בבירור המיקום מבחינה גאוגרפית, היכן בדיוק עבר הגבול כשאומרים שירושלים נתחלקה בין יהודה לבנימין בפסוקי ההתנחלות ביהושע ושופטים. כמו־כ מהי בדיוק ה"רצועה" שמדברים עליה חז"ל? התאמת העקרונות לשטח עצמו תיעשה להלן בעזרת המפרשים שעסקו בכך, בצירוף מפה.

בפסוק כתוב: "ועבר הגבול אל מי עין שמש והיו תוצאותיו אל עין רוגל" (טז, ז). מעין רוגל עולה הגבול אל גיא בן הינום, כלומר הגבול עובר בתוך גיא בן הינום תוך שהוא עולה בו, וכל זה "אל כתף היבוסי" כלומר ליד כתף היבוסי ("אל" במובן ליד נמצא בבראשית כד, יא "ויברך הגמלים מחוץ לעיר אל באר המים") "מנגב" - כלומר מדרום לכתף היבוסי "היא (כתף היבוסי) ירושלים", ומשם עולה הגבול אל ראש ההר אשר על פני גיא בן הינום ימה. תיאור דומה נמצא בפרק יח (טז) בכיוון הפוך, ממערב למזרח וזהו גבולו הדרומי של בנימין שהוא גבולו הצפוני של יהודה.

21. אשר למשמעות תביטוי "עד היום הזה". בגמרא (יומא נד.) מובאת דעה שתכונתה עד עולם, ומיד נדחית, בגלל הפסוק כאן (שופטים א, כא) שבאמת אינו עד עולם, אחי"כ מובא כי תיכן שכתוב עד היום הזה ובנוסף לכך נאמרת חמילה "שם" כמו "ויהיו שם עד היום הזה" (מל"א, ח, ח) שנאמר בבדי תארוך, רק זה מכון עד עולם. אמנם מובאת על זה קושיא וחגמי נשאר בתובתא.

אם כן מתגמרא לא מוכח ש"עד היום הזה" פירושו לעולם, ובדאי שבפסוק שלנו ברור שאין חכונת עד עולם, שחרי דוד כבש את העיר לבסוף. אולם על תאבנים שהקים יתושע בירדן נאמר: "ויהיו שם עד היום הזה" (יתושע ז, ט) ואומר מצדד דוד: "רצה לומר עד עולם כי כל קורא הפסוק הזה בזמנו אומר עד היום הזה ותוא כלל גדול בדברי הנביאים". כמו־כ (מל"ב יג, כג) "ולא תשליכם מעל פניו עד עתה", המדבר בהגליית השבטים, אומר המצודות שעד עתה זה עד עולם כניל. בכל אופן לגבי פסוקו ודאי שאין חכונת לעולם, אולם הפסוק ביהושע (טו, טג) תאומר שלא יכלו בני יהודה להוריש ותיבוסי

שיטת פרופ' אליצור²²

גבולו הצפוני של יהודה עובר באופן כללי ממזרח למערב, מירדן לים התיכון. בשלב מסויים הגבול מגיע לנקודה הקרויה עין שמש (יהושע טו, ז) ישנם שני זיהויים למקום זה. פרופ' אליצור טוען שמשערים כי היא עין חוד, דרומית מזרחית לירושלים. משם מגיע הגבול לעין רוגל הקרוי בפי הערבים "ביר איוב" - באר איוב בדרום מזרחה של ירושלים, בנקודת הפגישה של גיא בן הינום ונחל קדרון. מעין רוגל עולה הגבול אל גיא בן הינום, הוא הגיא הצר והעמוק המקיף את ירושלים מדרום וממערב. הגבול מטפס בגיא בן הינום מדרום וממערב לכתף היבוסי. כתף היבוסי הוא הר היבוסי, ההר המערבי של ירושלים שחלק ממנו מצוי בימינו בתוך חומות העיר העתיקה [בו נמצאים שער יפו ומגדל דוד ואילו חלקו הדרומי נמצא מחוץ לחומה וחלק זה נקרא בפי העם (לדבריו, עפ"י מסורת נוצרית משובשת) "הר ציון" וכתף היבוסי הזה "היא ירושלים"]. משם עולה הגבול "אל ראש ההר אשר על פני גי הינום ימה אשר בקצה עמק רפאים צפונה", כלומר הגבול עולה אל ההר המתנשא מגי הינום מערבה והר זה נוגע בצפונו של עמק רפאים המשתרע בדרום מערב ירושלים, בו נמצאת שכונת "מקור חיים" ותחנת הרכבת. על ההר הנ"ל בנויים כיום מלון המלך דוד, סלביה ורחביה. משם ממשיך הגבול אל מי נפתוח (ליפתא).

מצפון לגבול הנ"ל - לבנימין ומדרום לו - יהודה. לפי זה העיר כולה לבנימין, ומהו אם כן חלקו של יהודה בירושלים? סובר פרופ' אליצור שכשמדברים בירושלים, לא מדובר בעיר בלבד אלא בתבל ארץ שהוא ארץ / ממלכת / נפת ירושלים²³ (שהשתרעה מתקוע בדרום עד שורש בערך) והעיר עצמה נמצאת בצפון נפה זו. על כן ביהושע (טו, סג) יפורש שאת היבוסי יושבי ירושלים וסביבותיה (שזו הנפה השביעית באזור ההר) לא יכלו בני יהודה להוריש

ישב "עד חיום תזה" - הכוונה באמת עד ימי יהושע, חכותב, לא עד ימי דוד, משום שבאמת בתחילת ימי השופטים כבשו בני יהודה חלקם בירושלים (וכפי שיוכח מדברי ח"סדר עולם פרק ו).

22. בפירושו לספר יהושע (תוצאת מוסה"ק - ישן) בפסוקים הנידונים, וכמו"כ בפירוש ש"בדעת מקרא" לספר שופטים.

23. כך גם משמע בפסוק (שופטים א,ח) שנלחמו בני יהודה בירושלים וילכדו אותה וכי אח"כ ואת העיר שלחו באש ולא אמר וישלחוה באש משמע שחעיר זה ענין נוסף, וירושלים זה חבל ארץ.

ועל כן לא פורטו מקומות נפה זו כפי שפורטו נפות אחרות ביהודה באותו פרק. אז ישב היבוסי סמוך לערי בני יהודה בשכנותם, ובמשך הזמן (שופטים א, ח) נכבשו הערים בנפת ירושלים ותבל ארץ זה שוחרר, אולם העיר עצמה ששוכנת בצפון הנפה לא נכבשה משום שהיא שייכת לבנימין והללו לא נלחמו באותו זמן, אך העיר שולחה באש ונשארה נטושה ולבסוף חזרו אליה היבוסיים והתכצרו בה, ככתוב בשופטים²⁴ (א, כא).

שיטת ר' יהודה קיל

עד עין רוגל מסביר כנ"ל, מעין רוגל ממשיך הגבול לכיוון גי בן הינום אולם לא עובר בו אלא ממשיך אל כתף היבוסי, זו עיר דוד, שהיא מדרון הפונה לצד נגב ומטפס הגבול בגי העמוק (המכונה טרופאון) "אל ראש ההר אשר על פני גי הינום" (על פני-ממזרח) זה ההר הקרוי "הר ציון" ומשם עובר ימה²⁵ אל ההר אשר בקצה עמק רפאים צפונה. לפי פירוש זה העיר עצמה מתחלקת בין יהודה ובנימין והגבעה המזרחית (עיר דוד) לבנימין, מה שקרוי בימי בית שני "העיר התחתונה", ויהודה קיבל את הגבעה המערבית (הר ציון) מה שקרוי "העיר העליונה" בזמנו.

לשיטה זו יש סמך ממדרש "תדשא" פרק כב: "כתוב אחד אומר... לא יכלו בני יהודה להורישם וכתוב אחד... לא הורישו בני בנימין, אם בני בנימין למה בני יהודה ואם בני יהודה למה בני בנימין אלא שזה הטעם שלו שהיתה ירושלים לפנים שתי עיירות אחת עליונה ואחת תחתונה, העליונה נפלה בגורל יהודה והתחתונה בגורל בנימין שנאמר וצלע האלף והיבוסי היא ירושלים". מסתבר שהמדרש מדבר על אותן שתי גבעות שבימי בית שני קבלו את השם "העיר העליונה" ו"העיר התחתונה".

24. עיי' שמביא פירוש נוסף "ואת העיר" זה חלקה תפרזי של ירושלים שחשתרע כנראה על פני כתף היבוסי, ובסמוך לו שלחו באש אחרי שיושביה נמלטו לתוך מצודת ציון תכצורת שלא נלכדת אז ככתוב בשופטים (א, כא) וביחושע (טו, ט).

25. למעשה, מבחינת התאמת הפירוש לפסוק, פירושו של פרופ' אליצור ברור יותר שכתוב נותן שני תאורים כדי למקם את תחר. לעומת זאת לפירושו של ר' יהודה קיל יש מעט דוחק, שכן הגבול עולה דרך טרופאון (תמפריד בין העיר התחתונה לעליונה) אל ראש תחר אשר על פני (ממזרח) גי הינום זה תר

אולם בכל הנ"ל אין התייחסות לברייתא שבאבות דרבי נתן (לה, מופיעה גם ביומא יב. ומגילה כו הנ"ל בפרק ג"א. מ"ה היה בחלקו של יהודה? הר הבית והלשכות והעזרות ומה היה בחלקו של בנימין? ההיכל והאולם ובית קדשי הקדשים וכראש תור היה יוצא ונכנס והיה חוזר לאתוריו ועליו מזבח בנוי", מן הברייתא משמע שהגבול חוצה את הר הבית מצפון לדרום, ולכל השיטות הנ"ל הונחו עיר דוד והר הבית כולו בחלק בנימין בלבד.

נראה שאפשר לפרנס את השיטות הנ"ל עם הברייתא: שכן יש המזהים את עין שמש עם עין רואבי הנמצאת מזרחית לענתות. (ולא עם עין אל חוד שמזרחית לאלעזריה) הגבול אם כן מגיע מצפון מזרח להר הבית (ויתכן שעובר בנחל אוג'ואדי ג'וז) ומדרים להר הבית, חוצה אותו מצפון לדרום כשמזרח ההר בו הלשכות והעזרות עד עזרת ישראל ליהודה ואילו הצד המערבי זה המקדש ועזרת כהנים לבנימין (מחוקק ליהודה ושכינה לבנימין). משם ממשיך הגבול דרומה ויורד אל עין רוגל "והיו תוצאותיו עין רוגל" (אפשר דרך הקדרון) ומשם ממשיך הגבול כאתת משתי השיטות הנ"ל. גם מהכתובים יותר נוח להסביר שעין שמש זו היא עין רואבי הצפונית שליד ענתות מאשר עין חוד שהיא יותר דרומית שכן בתאור המקביל בגבול בנימין נאמר: (יהושע יח, יז) "...ויורד עין רוגל, ותאר מצפון ויצא עין שמש"²⁶.

ציון, ומחו "יימח" בפסוקו ואז נדחק לחסביר שזה מקרא קצר, ש"יימח" כוונתו אל חחר אשר מים (ממערב) לגי הינוס, הוא חחר שבקצה עמק רפאים צפונה, ועיין ב"דעת מקרא" בפסוק זה (יהושע טו, ח). מאידך, שיטת ר' יהודה קיל תואמת את חז"ל (וכמפורש במדרש תדשא הנ"ל) שהעיר עצמה חולקה לשניים, ואילו לפי פרופ' אליצור העיר עצמה לבנימין בלבד ויהודה שוכן בנפת ירושלים, ומה שאומרים חז"ל הוא מפרש על תקופת מאוחרת יותר מתחלוקה ביהושע.

26. מטרתו של חסבר זה לתאר קו גבול המתיישב עם חסבר הפסוקים ועם חברייתא גם יחד. עם זאת יש לזכור שבזמן הפסוקים אין עדיין בית מקדש ופסוקי הגבול מתארים גבול טבעי כמו הר, גיא, נחל וכו', וחציית הר הבית צפון - דרום ותוצעה וכי המופיעים בברייתא אינם גבול טבעי כל כך, על כן לא נוכל למצא בפסוקים תאור העונה לחלוקה המפורטת של חברייתא אלא לראות שפרטי החלוקה בברייתא שנתייסמו לאחר בנין המקדש אינם עומדים בסתירה לפסוקי החלוקה אלא יכולים לחתיישב עמם (דבר המסתדר לשיטת ר"י שלא פקעה חלוקה).

לעין שמש - עין רזאכי, מזרחית לענתות

לְקַי נַפְתוֹת

מִיְהוּדָה לְאֵל-עִירִיָּה

לעין שמש ועין חור מזרחית לאל-עיריה

ציון הגבול המערבי

◆ שיטת פרופ' אליצור, כתף היבוסי היא הגבעה המערבית, העיר כולה לבנימין (2 הגבעות) ויהודה מקבל מדרום מערב לגבול זה שם משתרעת נפת ירושלים.

ציון הגבול האמצעי

● שיטת ר' יהודה קיל, כתף היבוסי זו עיר דוד עצמה ואילו הגבעה המערבית היא "ההר אשר על פני גי בן הינום", העיר המזרחית לבנימין והמערבית ליהודה.

ציון הגבול המזרחי

▲ יישוב הנ"ל עם הבריתא המחלקת במקדש בין יהודה לבנימין, הגבול מגיע מעין שמש (שתי אפשרויות) ומשם לעין דוגל תוך חציית הר הבית וביהמ"ק מצפון לדרום. מעין רוגל ממשיך הגבול כאחת מהשיטות הנ"ל.

מה היא הרצועה?

ענין נוסף שמופיע בברייתא הוא "ראש תור שהיה יוצא ונכנס ועליו בנוי המזבח", נראה שזו אותה "רצועה נפקא" הנאמרת בשאר מקורות²⁷. נשים לב שלא ברצועה תליא מלתא אם ליהודה יש חלק בירושלים²⁸, משום שחלק נכבד מהר הבית הוא ליהודה והרצועה היא עוד שטח קטן מצומצם הפולש מעזרת ישראל לכיוון מערב ועליו מזבח בנוי ומיד תוזר למקומו לכיוון עזרת ישראל וממשיך דרומה לעין רוגל. לפי הגמרא בזבחים (נגג:) הרצועה רק לקחה מהיסוד הדרומי של המזבח ושאר המזבח לבנימין.

ו. פילגש בגבעה

בזמן התרחשות מעשה פילגש בגבעה, ירושלים היא עדיין עיר נוכרית. "ויאמר אל אדוניו לא נסור אל עיר נוכרי אשר לא מבני ישראל הנה ועברנו עד גבעה" (שופטים יט, יב) ומובא בסדר עולם (פרק יב' עמ' קפט) שמעשה פילגש בגבעה וכן פסל מיכה היה בתחילת תקופת השופטים²⁹ בימי שעבוד כושן רשעתיים. וכך כותב: "ובימיו (של כושן) היתה פילגש בגבעה ויקם וילך ויבא עד נוכח יבוס וכו' ויאמר אליו אדוניו לא נסור אל עיר נכרי". הפסוק על יבוס מוכיח לדידו את עיתוי הארוע, שכן אז היתה ירושלים בידי נוכרים ולא כבשוה לא יהודה ולא בנימין, שאם תאמר שזה בסוף השופטים הרי יהודה שחררו את ירושלים מעול היבוסי שנאמר (שופטים א, ח) "וילחמו בני יהודה בירושלים" ולמה לא אבו לסור לשם ללון? לכן צריך לומר שזה ארע ממש בהתחלה טרם נלחמו בני יהודה בירושלים.

לדברי הסדר עולם יתכן שמלחמת יהודה בירושלים אינה עקרה (כפי שי"א שרק שרפוה אך לא הורישוה וחזרו היבוסיים לשבת שם) אלא הם מורישים את

27. יומא יב. מגילת כו. זבחים נג: קיח:

28. אעפ"י שהמצודת דוד (שופטים א, כא) מנסח כך: "כי ירושלים היתה מנחלתם (של בנימין) ולבד רצועה אחת היה לו ליהודה בה" מן הסתם הכיר את חבריתא שתחלוקה אינה רק הרצועה ואולי קיצר בלשונו ולא פרט כמו בבריתא.

29. וכן חובא ברש"י שם, אולם תרד"ק (ומפרשים נוספים) חולק וסובר שזה באמת בסוף ימי השופטים.

העיר לגמרי לאתר שריפתה, והראיה:³⁰ שאם תאמר שרק שרפו בלבד וחזרו לשם היבוסי אז מנין שפילגש בגבעה היתה בתחילת ימי השופטים דוקא הרי גם בסוף ימי השופטים העיר נשארה נוכרית ויש בעיה של "לא נסור אל עיר נוכרי"? לכן צריך לומר שיהודה הורישו העיר וישבו שם (ובימי דוד נכבשה מצודת היבוסי).

ז. דוד המלך

עד ימי דוד נשארת מצודת ציון בשלטון היבוסי. מאז פילגש בגבעה עד כיבוש דוד לא מוזכרת ירושלים³¹ אלא פעם אחת בלבד בענין פרשת דוד וגלית (ש"א יז, נ"ד) "ויקה דוד את ראש הפלישתים ויביאהו ירושלים". יש מסבירים שהתנ"ך אינו מתכווין לומר שדוד הביאו מיד לירושלים אלא בעתיד כשתיכבש העיר יביא דוד את ראש גלית לשם, וכן היה, אלא שהכותב מסיים ענין זה עכשיו כאילו זה קרה עתה, כדרכו של הכתוב פעמים רבות. (וכפי שמסבירים על "וימת תרה בתרן" שזה יקרה בעתיד, אולם התנ"ך סיים הענין כאן), וכן סובר פרופ' אליצור וזה לשיטתו שירושלים לא נכבשה כלל ואפי' מה ששרפו בני יהודה חזרו לשם היבוסיים. אולם לפי ה"סדר עולם" שיתכן שיהודה כבשו חלקם והורישוהו ניתן לפרש בפשטות שדוד מביא עתה את ראש גלית לירושלים אשר ליהודה מיד לאתר ששב מהכות את הפלשתים ואחרי עומדו לפני שאול, וכן מסביר המלבי"ם.

עוד טרם זריחת שמשו של דוד במלואה עושה הוא לבירור מקום המקדש (ש"א יט, יח) "וימלט ויבא אל שמואל הרמתה וילך הוא ושמואל וישבו בנות" ודרשו חז"ל (ובחים נד): "שהיו יושבים ברמה והיו עוסקים בנויו של עולם", עי"ש. ורש"י שם: "למצא מקום לבית הבחירה מן התורה". דאגה רוחנית זו מוצאת את ביטוייה בתהילים קל"ב: "זכור ה' לדוד את כל עונותיו אשר נשבע לה'

30. מדברינו יוצא שמלחמת יהודה ופילגש בגבעה - שניהם ארעו בתחילת ימי השופטים, אולם לא ברור לגמרי מה קדום למה. לפי רד"ק חסובר שכיבוש יהודה קדם והיה עוד בימי יתושע - אין ראיה, שיתכן ששרפוה ולכדוה ולא הורישו וגם בימי פילגש בגבעה זו "עיר נוכרי", אולם אם נפרש שמעשה פילגש בגבעה קדם לכיבוש אזי תראית טובת.

31. אמנם במדרש היא מוזכרת, בתוספתא סוטה (תמוזכרת ברש"י) שחמקום בו נדע לשאול על מציאת האתונות הוא ירושלים שזה אחד האותות שמסר שמואל לשאול אחר משיחתו "ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח ואמרו אליך נמצאו האתונות" (ש"א י, ב) ורש"י שם: "צל לצח של חקב"ה שהוא צח ואדום והיא ירושלים" (עפ"י התוספתא).

נדר לאביר יעקב אם אבוא באוהל ביתי אם אעלה על ערש יצועי אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה' משכנות לאביר יעקב, הנה שמענוה באפרתה מצאנוה בשדה יער נבואה למשכנותיו" וכו'...".

בשלב מאוחר יותר, כאשר דוד מולך בתברון, הוא אינו עושה פעולה מעשית בבנין ירושלים. הדבר מובן עפ"י רד"ק (ש"ב, ה, ו): "שהיתה קבלה בידם שציון ראש ממלכת ישראל ולא ילכוד אותה אלא מי שיהיה מלך על כל ישראל", ובתברון דוד מולך רק על יהודה. מסתבר שדוד מכיר ביעודו ומכין מה שאפשר להכין בנוגע למקום המקדש ערב המלכתו על ישראל וזה ודאי חלק נכבד בהחדרת תודעת ירושלים ומקום המקדש לעמו. רק ברגע שדוד מולך על כל ישראל הוא ניגש לעבודה המעשית מיד (ש"ב, ה, ו): "וילך המלך ואנשיו ירושלים אל היבوسی יושב הארץ... וילכוד דוד את מצודת ציון היא עיר דוד... וישב דוד במצודה ויקרא לה עיר דוד". דוד כובש העיר באופן מוחלט³² מלבד גורן ארוונה היבوسی היושב ממש במקום המקדש.

בכל אופן, ברור שבימי דוד כבר לא קיימת השבועה (כנ"ל פרק ד'). דוד אינו כובש פה עוד עיר "סתמית" בישראל, כאיש יהודה אלא כמלך ישראל. דוד קובע ישיבתו בעיר ומעלה קרנה, הוא מביא לשם את גיבוריו שהיו משבטים שונים (ש"ב כג, ח"לס. דה"א יא, י-מז) וזה יכול להסביר גם את מטרתו לעשותה לאומית ולא שבטית, ומסתבר שאנשי הממשל גם גרו בה כמו גם כהנים ולויים. דוד מושיב שם גם כן ממשפחת שאול וגדוליה כמפיבושת (ועיין דה"א ח, א"כת. ט, לח). ובפרשת יתוס יושבי ירושלים "הראשונים" מפורש: "ובירושלים ישבו מן בני יהודה ומן בני בנימין ומן בני אפריים ומנשה... ומן הכהנים... ומן הלויים... ראשים אלה ישבו בירושלים" (דה"א, ט, א"לד). הרי שדוד מקיים פה הלכה למעשה "ירושלים לא נתחלקה לשבטים", לפחות בתקופה זו. דוד מעלה את ארון ה' לעיר ומכאן ואילך המגמה הולכת ומתבררת: בשמ"ב פרק ה' - הכיבוש, פרק ו' - העלאת הארון, פרק ז' - השאיפה הנכספת לבנין ביהמ"ק במקום הנבחר. כשנודע לדוד שלא הוא יבנה את ביהמ"ק הוא משקיע בהרחבת המלכות, אולם גם זה בגדר הכשרות לבנין ביהמ"ק. וייתכן שצבירת הכסף מהמלחמות נועדה לבנין הבית

32. וליתר דיוק משלים כיבוש העיר שהחל בתחילת ימי השופטים ע"י שבט יהודה (שופטים א, ח) ע"י כיבוש תגרעין תקטח שבה - מצודת ציון. על אופן הכיבוש ופרטיו ומי הם בדיוק העוורים והפסחים עיין ש"ב ח', במפרשים, ובחוברת "ותנצח זו ירושלים".

“ומבטח ומברותי... לקח דוד נחושת הרבה מאוד” (ש"ב ת, ח). אך העם שב לחיות ללא המגמה המיוחדת של בנין הבית שכן המלך עצמו מנוע מכך, ככתוב (דה"א כב, ח): “לא תבנה בית לשמי כי דמים רבים שפכת ארצה לפני”. בסוף ספר שמואל, ולמעשה בסוף ימי דוד, המלך מסתבך במנין העם, וכשבסוף התהליך יש דָּבָר בעם נפגש דוד עם שורש הבעיה, כפי שזו מובעת ברד"ק: “כל האלפים האלה שנפלו בימי דוד לא נפלו אלא ע"י שלא תבעו ביהמ"ק” (רד"ק סוף שמ"ב). כנראה שתביעת דוד אינה מספיקה וצריכים פה התעוררות של העם כדי שבימי שלמה יבשיל רעיון בניית ביהמ"ק לכדי מעשה, שכן לא יוכל להיבנות בנין פיסית בלבד כשחסרה תודעת העם הפנימית המחזיקה אותו. אז מגיע דוד לנקודת המפנה - קנין שלם של מקום המקדש מארוונה היבוסית תוך גביית כסף מכל העם (עי"ש ברד"ק שמביא מדרש, שגבה מכל שבט 50 שקלים ובסה"כ 600 שקל). לאמור, דוד עצמו לא יבנה אמנם את ביהמ"ק אך הכנות רוחניות ומעשיות עוד נותרו.

ח. שלמה המלך

שלמה המלך זוכה לשיא השיאים - לבנין בית המקדש, המקום הנבחר מגיע לשיא תודעתו בעם ושלמה קובע לדורות “להיות עיניך פתוחות אל הבית הזה... אשר אמרת יהיה שמי שם” (מלכים א, ח, כט) ושוטח תפילה שתוכנה: ביהמ"ק הוא מרכז רוחני בין-לאומי. ירושלים עצמה מתרחבת לכיוון צפון, שם נבנה ביהמ"ק שהיה מקום נוכרי עד שקנה דוד את המקום מארוונה היבוסית וכנ"ל. כך בונה שלמה את המילוא הוא המילוי שסותם את החפיר שנבנה בימי דוד כדי להגן על העיר מצפון שכן יש לעיר גבולות סבועיים ממזרח, מערב ודרום, ואילו מצפון אין ועלולה להפתח משם הרעה, על כן נחפר בימי דוד חפיר להגנה ועתה שלמה ממלאו כדי לאפשר גישה נוחה לכיוון ביהמ"ק (פרופ' אליצור).

באשר להתרחבות של ירושלים לכיוון הגבעה המערבית ישנן דעות שונות: יש שאמרו³³ שרק בבית שני יושבה הגבעה המערבית, אולם בחפירות שערך

33. ובראשם שני החוקרים הצרפתיים ז'רמח דורן ודרסר, שטענו בשנות העשרים כי ירושלים המקראית חיתה סח"כ 30 דונם ועוד תוספת של שלמה המלך אך הגבעה המערבית יושבת רק בבית שני, ונימקו שאין חדר סביר שיושבת כבר בימי בית ראשון שכן חתלים של תקופת המקרא שטחם בין 20-40 דונם ואם נוסף לירושלים את הגבעה המערבית הרי שיחיו בשטחה 550 דונם ואין זה סביר. פרופ' אליצור דחה שיטתם, בין חיתר ממת שמצאנו ערים במקרא כמו חצור שלח כ-820 דונם ועוד, כמו"כ ציין שגם יוספוס טוען שחעיר העליונה יושבת בבית ראשון.

פרופ' נחמן אביגד בעיר העליונה נתגלו שרידים מבית ראשון; ולכן יש שאמרו שהעיר העליונה יושבה בימי חזקיה. אולם פרופ' אליצור טוען שכבר בימי דוד ושלמה נתרחבה ירושלים וכללה את העיר העליונה, למרות שממצאים ארכאולוגיים שמשתייכים בבירור לימי דוד לא נמצאו. וזהו האמור בדה"א (יא, ח): "יואב יהיה את שאר העיר" כלומר הוסיף שכונה גדולה בירושלים ובצרה³⁴ ביצור קל³⁵. שלמה בונה "את חומת ירושלים סביב" (מל"א ג, א. ט, טו) מהו "סביב"? עיר דוד מבוצרת ושם יושבים דוד והגיבורים וחיל המצב וכו' ואילו העיר העליונה לא בוצרה דיו, ושלמה בונה חומה סביב כל העיר וכך מאחד בין שני חלקי העיר ועושה את ירושלים "כעיר שתוברה לה יחדיו".³⁶

ט. סיכום

ירושלים "מוסתרת" בתורה, היא נחשפת יותר בתקופת ההתנחלות בספר יהושע ושופטים בשמה המלא, אולם עדיין כעיר רגילה ככל הערים ללא צביון מיוחד. כשמדברים על חלוקת ירושלים לנחלה בתקופה זו, מדובר עקרונית בנטילת חלק הן של בנימין והן של יהודה.^{10 37} גם הטוען לאי חלוקת העיר לשבטים לא יכחיש את פסוקי החלוקה ומודה בחלוקה בתקופה זו אלא שאיחודה נעשה בשלב מאוחר יותר, בימי דוד המלך שפקעה החלוקה (או הפקירו השבטים חלקם) והעיר הפכה משבטית ללאומית. כמו"כ יתכן שמודה שבתקופה זו היתה חלוקה ל"קנין פירות" בלבד ולא קנין הגוף כבשאר חלקי הארץ (ועיין פ"ג). בכל

34. וכן סובר תגר"א (עיין "דעת מקרא" במקום).

35. "יחיה" מסביר פרופ' אליצור: פירושו יבצר ביצור קל, וכן בנחמיה (ג, לד) "תיחיו את האבנים" ויתכן שזו גם המשמעות של "חיות יאיר" (במדבר לב, מא). וכ"כ רד"ק ש"א, ל, א ותביא גם "וירפא את מזבח ה' תהרוס" דאליהו. זהו מבצע לא פשוט, שכן גיא הטרופאון העמוק עובר באמצע וקשה לבצר ביצור שיקיף את שני חלקי העיר. שלמה מבצע משימה זו, ובמקום התורפה, מקום הגיא הנמוך, הוא בונה את ה"חומותיים" תיינו חומה כפולה (פרופ' אליצור). אשר למחקרים ארכאולוגיים הקשורים בירושלים, עיין בספרי הרב טוקוצינסקי, בספרי מאיר בן דוב ובאטלס כרטא ירושלים.

37. באיזה אופן שיהיה אם כמדרש תדשא (פכ"ב) שהעיר העליונה ליהודה והתחתונה לבנימין, אם שהעיר לבנימין ורצועת ליהודה בו, אם שהעיר ליהודה וחמצודה לבנימין (מלבי"ם) או שהעיר כולה לבנימין ויהודה מקבל את נפת ירושלים (פרופ' אליצור).

אופן בימי יהושע לא נכבשה³⁰ ירושלים למעשה לא מצד יהודה ולא מצד בנימין, מפני ש"לא יכלו" - מפני שבועת אברהם לאבימלך וגם מפני שהיתה קבלה בידם שלא ילכוד את ירושלים אלא מי שימלוך על כל ישראל. בימי השופטים, לאחר מות יהושע, יהודה שורף ולוכד העיר אך לא בהכרח מוריש, ויתכן שחזרו לשם יבוסים. לפי רש"י (ויתכן גם "סדר עולם") יהודה כובש ומוריש ואין בעיה של השבועה, שהיא רק על מצודת ציון. מבחינת בנימין - אין התקדמות. בזמן פילגש בגבעה העיר היא עדיין בגדר "עיר גזר אשר לא מבני הנה".³⁰ אחר הכות דוד את גלית הוא יביא את ראשו לירושלים בעתיד לכשיכבשנה (ולפי מלבי"ם מיד הביאו לחלק שכבשו יהודה). כיבוש מוחלט של הגרעין הקשה בעיר - מצודת ציון, נעשה רק בימי דוד שהוא גם מלך על כל ישראל וגם בימיו כבר פג תוקף השבועה. דוד המלך כובש את מצודת ציון וקורא לה "עיר דוד". שלב זה של דוד, ושלמה שלאחריו, מתאפיין בהתבררותה של ירושלים כמקום אשר יבחר ה'. דוד מעלה לשם את הארון, מושיב שם גיבורים מכל ישראל והופך את העיר ללאומית. המשבר בסוף ספר שמואל בענין מנין העם, משבר שנבע מאי דרישת המקדש, מוביל את דוד בסופו של דבר לקנין גורן ארוונה היבوسی - מקום מקדשנו. בשיאו של התהליך בונה שם שלמה המלך את בית המקדש ובונה את "חומת ירושלים סביב" וכך מחבר בין חלקיה ועושה אותה "כעיר שחברה לה יחדיו" (תהלים קכב).

מרחבי ראי"ה